

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження Корольова Геннадія Олександровича "Федеративні проекти в Центрально-Східній Європі: зародження, еволюція та реальна практика (1915–1921 рр.)", подане на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Дисертація Г. О. Корольова стосується по справжньому актуальної теми – актуальної і з наукової, і з політико-практичної точок зору. Сучасним політичним дискусіям про федералізм, про його переваги і небезпеки, про його доцільність і недоцільність, зокрема для України, явно бракує ґрунтового історичного знання про виникнення та розвиток різноманітних федеративних політико-правових теорій. Наукове знання з цих питань, важливе і актуально саме по собі, у даному випадку в силу відсутності їх належного наукового опрацювання, має нагадувати про необхідність ув'язування політичних ідеологій і проектів з обставинами реальної політики і тим самим застерігати від волюнтаризму і матричного втілення історичного досвіду у сучасне життя.

Автор дисертації має усі підстави вважати своє дослідження піонерським для вітчизняної історіографії. Новаторський характер обраної проблеми поставив перед дослідником проблему широкого огляду її історіографії, але недостатня розробленість проблеми проявилася і обмеженою кількістю публікацій попередників (С. 40–52). Власне, обмежена кількість попередніх досліджень вже сама по собі засвідчує новизну роботи, відтак автору не обов'язково було вміщувати у параграф 1.1, присвяченій історіографії, сюжети про геостратегічну орієнтацію тих або інших федеративних візій (підпараграф 1.1.1. – стор. 33–40). Матеріали цього підпараграфу могли легко лягти у другий розділ роботи.

Інший аспект наукової актуальності дослідження – його безпосередня близькість до інших галузей суспільствознавства, особливо до загальної політичної науки і до такою її дисципліни, як етнополітологія, адже усі розглянуті проекти виникали у річищі руху етнічних спільнот за право на

самовизначення у тому або іншому політичному статусі. Перекоаний, що зібрані у дисертації матеріали стануть у нагоді усім, хто вивчає питання націології і політизації етнічності.

Введення в історіографічний дискурс раніше не дослідженого або майже недослідженого об'єкта завжди несе в собі полемічну спокусу щодо структури його аналізу і його загальної парадигми. В даному випадку Г. О. Корольов обрав географічно-хронологічний принцип – розгляд проектів різної національної приналежності і на різних відрізках обраної хронологічної лінії.

Проведене здобувачем дослідження впадає в око своєю панорамністю. В ньому охоплено аналізом практично усі федеративні проекти, які звилися у просторі Центрально-Східної Європи протягом цілого століття. Панорамність дослідження підпирається ґрунтовним методологічним інструментарієм. В ньому продуктивно застосовані ті дослідницькі прийоми, що дозволили комплексно проаналізувати, систематизувати і концептуалізувати обширний емпіричний матеріал. Дисертація приваблює наявністю власної концептуальної позиції її автора та його послідовністю у її обстоюванні. Незалежно від ступеню переконливості тих або інших положень авторської концепції, остання засвідчує високий дослідницький та теоретико-методологічний рівень здобувача, його особистий внесок у розробку проблеми.

Що ж до дискусійних моментів авторської позиції, то вони стосуються, зокрема, понятійного інструментарію. Так, автором поставлено в один понятійний ряд дефініції "федеративний проект", "ідеологічна утопія", "реальна політика", тобто поняття із різних сфер – політичного конструювання, ідеологічного передбачення і політичної практики. Невизначно виглядає розрізнення по суті політичного федеративного проекту та ідеологічної утопії (С. 24). Адже впровадження федеративної системи має усі підстави вважатися таким самим вдосконаленням і трансформацією політичної системи, як і ідеологічна утопія, яку автор наділяє такою

здатністю. Термін "утопія" зазвичай метафорично вживається як характеристика заздалегідь нереальних проєктів, але нереальним може бути і федеративний чи конфедеративний проєкт. В цьому сенсі авторське розуміння сенсу реальної політики як курсу на досягнення конкретних політичних цілей може бути віднесене так само і до "федеративних проєктів", так і до "ідеологічних утопій". Взагалі реальну політику прийнято розуміти як антипод моральній, і обидві є проєкцією на подвійну природу людини, у якій співіснують добро і зло.

Панорама еволюції федеративних ідей могла б бути значно виразнішою при розмежуванні аналізованих проєктів по двох лініях – тих, що стосуються міждержавної федерації незалежних постколоніальних народів, і тих, що стосуються внутрішньодержавної федерації етнотериторіальних спільнот, які не претендують на незалежний статус або чії претензії, якщо вони є, не задовольняються.

Висловлене зауваження не применшує масштабності і глибини дослідження, яке є результатом великої роботи, виконаної її автором. В роботі використана велика кількість джерел – текстів як власне федеративних проєктів, так і тих, що були частиною дискусій навколо них. В цьому відношенні робота має бути визнана такою, що спирається на належним чином верифіковану, систематизовану і проаналізовану емпіричну основу.

Дисертація Г. О. Корольова присвячена історії політичних проєктів, їх виникнення та еволюції. В силу цього вона є роботою, в якій наративність поєднана з авторськими оцінками і характеристиками об'єкту, що вивчається. Наративність роботи втілена у тому, що в ній зосереджено і доволі детально викладено зміст федеративних ідей XIX – початку XX ст.ст. Своїм дослідженням дисертант повертає наукову громаду до постатей, які відігравали велику роль в інтелектуальному процесі тих часів. Водночас, автором викладено власне розуміння теоретичних витоків і політичних мотивів сповідуваних ними ідей, чим суттєво доповнюється історіографія політичної історії Європи, національних рухів і аналіз причин і чинників

розпаду імперій, що стався після Першої світової війни. Робота Г. О. Корольова на прикладі розвитку федеративних проектів доповнює розуміння наслідків історичного процесу як продукту розвитку не лише матеріальних, а й духовних сил. Звернення до історії федеративних проектів у країнах цілого регіону не тільки підтверджує закономірність розпаду імперій, а й розкриває "інтелектуальну механіку" підготовки цього розпаду.

Відповідно до вимог дослідження, присвяченого історії ідей, Г. О. Корольов належним чином торкнувся джерел їх виникнення. В цьому аспекті ним розглянуто зв'язок між центрально-східними та американськими і швейцарськими моделями державного устрою та правовими ідеями, на яких вони були оперті. Щоправда, у захопленні обраним об'єктом, якими є федеративні проекти, дисертант дещо гіперболізував їхнє місце у загальному політичному процесі ствердивши, що європейські імперії сприяли виникненню федералізму, а той своєю чергою породив модерний націоналізм" (С. 74). Все ж таки політичний проект скоріше є продуктом і складовою частиною політичного руху, а не навпаки, і витоки націоналізму варто шукати насамперед у загальних суспільних змінах кінця XVIII ст. Взагалі, надання політичному проекту генетичної функції щодо націоналізму опосередковано суперечить схемі Я. Гроха: "академічна фаза – культурницька – політична", на яку автор посилається на С. 78 і яка нині має своїм аналогом схему Дж. Ротшильда – "збирання носіїв етнічності – мобілізація етнічності – політизація етнічності".

Автор слушно пов'язує зародження федералістських проектів з ревізією імперських засад організації соціумів, зокрема стверджуючи, що історики (посилаючись, щоправда, тільки на працю А. Комлоші) переконливо довели, що націєтворення вже розглядається не як виклик для імперій, а як частина стратегій їх виживання, виводячи з цієї тези іншу – що в Росії відбувся поступовий перехід від багатонаціонального характеру до імперії загальноросійської нації (С. 79–80). Якщо згадати розпад Російської імперії після Першої світової війни, то твердження про те, що такий перехід

відбувся, викликає сумнів. Можливо, автор під переходом мав на увазі зміну у російській імперській ідеології, її переорієнтації на національну гомогенізацію, яка на практиці не була реалізованою.

У дисертації систематизовано основні витoki (автор називає їх факторами) федеративних проєктів – філософію французького Просвітництва, посилення системи європейського абсолютизму, французьку й німецьку романтичну історіографію, зародження націоналізму як ідеології боротьби проти імперії (С. 76–89). Зважаючи, що дисертація присвячена історії ідей, то цей перелік можна вважати доволі повним. В той же час, було б коректніше відокремити витoki від факторів. До останніх відносяться загальні обставини буття народів, розвиток їхньої самосвідомості тощо.

Хоча географічно-хронологічна парадигма й утруднює співставлення основоположних елементів (засад) різних федеративних конструктів – приміром, порівняння ідеї Дунайської конфедерації і слов'янського федералізму, тим не менше матеріал дисертації дає повну можливість зрозуміти суспільно-політичну обґрунтованість кожного з проєктів. В роботі переконливо показано, що розвиток ідей федералізму у другій половині ХІХ ст. проходив у боротьбі монархічної традиції і республіканської новації, і що остання поступово ставала домінуючою у інтелектуальних дискусіях того часу.

Цікавим є матеріал третього розділу "Наднаціональний федералізм і проблема національної автономії в Австро-Угорщині" та четвертого – "Конституційний федералізм, національна автономія й питання перебудови Росії" (С. 140–244). Для нас ці розділи важливі тим, що це дві імперії, у складі яких жили дві частини розділеного українського етносу, і кожна частина мала окремий досвід етнополітичного спілкування з імперською владою. Крім того, проєкти етнополітичних моделей, які обговорювалися в обох державах у ХІХ–на початку ХХ ст., несподівано стали темою дискусій у сучасній Україні. З одного боку, періодично піднімається питання про запровадження в Україні національно-культурної автономії, ідея якої була

висунута австрійськими соціал-демократами. З другого боку, із зовні нав'язується і окремими діячами в Україні підтримується ідея федералізації нашої країни – ідеї, яка на початку ХХ ст. обговорювалася стосовно Російської держави.

Побіжно зауважимо, що національно-культурна, а тим більше національно-персональна автономія не була за своєю суттю федеративним проектом, навпаки, вона мислилась як інструмент запобігання федералізації територіальних автономій. Зараз в Україні її адептами на неї покладаються аналогічні сподівання. Розпад обох імперій показав, що доля держав залежить насамперед від соціального становища і національної самосвідомості їх населення, а етнополітичні моделі головним чином виконують не генеруючу, а мобілізуючу роль.

Історія федеративних проектів у регіоні ЦСЄ, викладена у дисертації, дає ряд важливих етнополітичних уроків для сучасних урядів. Зокрема, йдеться про ту частину роботи, яка стосується проектів, в основу яких були покладені сподівання на історичну пам'ять народів. Такими були проекти "Міжмор'я", "Дунайської конфедерації", "Великого Князівства Литовського". Саме такого роду проекти були ілюстрацією перетікання теоретичного конструкту в ідеологічну утопію. Приклад польських, українських та білоруських візій національного самовизначення показав залежність розвитку ідей не так від сили аргументів їх авторів, як від наявного духовного стану народів, від їхньої готовності або не готовності до суверенності, а відтак до тієї або іншої політичної форми самовизначення.

Дисертантом доволі повно викладено суть більшовицького бачення устрою майбутньої пролетарської держави, їх прагнення до збереження єдності території, що входили до Російської імперії, як і проектів, що були альтернативою більшовицьким намірам (С. 309–350). Автор абсолютно правий у своїй оцінці більшовицьких проектів федерації як прикладу пропагандистської риторики, що була інструментом реальної політики (якщо

розуміти її як протилежність моральній) з досягнення справжніх цілей (С. 354–359).

Відзначаючи високий рівень дисертаційного дослідження Г. О. Корольова, разом з тим змушені звернути увагу на ряд вміщених у нього положень, які викликають запитання і почасти сумніви:

1. Якщо до об'єкту аналізу включено більшовицьке бачення федералізму, то чому автор обмежив верхню межу хронологічних рамок свого дослідження 1921-м роком, а не наступним – роком створення СРСР?
2. Чи не надто категоричним є визначення драгоманівського бачення федералізму як анархістського? Певна схожість у поглядах М. Драгоманова і М.Бакуніна навряд чи може вважатися підставою для ідентичності їхніх ідеологічних позицій. Все ж таки М. Драгоманов був одним з авторитетів соціал-демократизму. Тому не переконує теза, що у М. Драгоманова "географічний детермінізм розумівся як інструмент аналітики та практичний політичний доказ, а право на національне самовизначення – як його втілення, а разом вони становили теоретичний засновок федерації як анархістської держави" (С. 135). Аналогічно самоуправління територій, яке зараз стає світовим демократичним трендом, поспішно ототожнювати з анархізмом. Тим більше що автор сам говорить про драгоманівську візію державного союзу рівноправних областей (С. 136), а на С. 138 називає цю візію і програму федеративною. У зв'язку з цим бажана інтерпретація дисертантом двох тез М. Бакуніна, наведених у дослідженні: з одного боку, він уважав втіленням федералізму "Сполучені Штати Європи" (С. 131), а з другого боку – об'єднання вільних працівників (С. 132).
3. Дисертант повторює думку А. Каппелера, що Російська, Габсбурзька, Османська імперії не були класичними колоніальними імперіями, оскільки як сухопутні були антиподом морським

західноєвропейським імперіям (С. 116). Імперія залишається "класичною" незалежно від характеру її колонії – є вони "заморськими" чи "внутрішніми", і характер колоній не є підставою для заміни поняття "колоніальна держава" на поняття "особлива політична система", яке може бути використане для реабілітації тих або інших імперій.

4. Не зовсім чітко викладена позиція К. Реннера – у автора він виступає ідеологом і національно-персональної, і обласної/регіональної автономії (С. 163–166). Якщо йдеться про перехід від однієї до іншої, то коли це сталося? Принаймні, на С. 144 дисертант відтворює думку К. Реннера, що Австро-Угорщина мала стати союзно-національною державою.
5. Важко погодитися з авторською думкою, що пропонуючи проект федеративної України М. Грушевський мав на меті утвердити легітимність української державності на терені Східної Європи" (С. 344). Навряд чи саме федеративний устрій української держави міг бути запорукою її визнання/не визнання з боку інших міжнародних акторів, які керувалися у цьому питаннями геостратегічними та геоекономічними міркуваннями.
6. Не переконує авторська думка, яка продовжує точку зору Р. Суні, що саме більшовиками було закладено "фундаменталістське розуміння етнографічної засади в конструюванні уявлених національних кордонів" (С. 351). У зв'язку з цим слід зауважити, що розуміння термінів "нація", "національний" в етнографічному сенсі було традицією, яка з'явилася задовго до більшовизму, пережила його і досі є пануючою на рівні повсякденної свідомості, а уявлення про землю предків як про свою священну історичну власність є органічною складовою самосвідомості будь-якого автохтонного етносу.

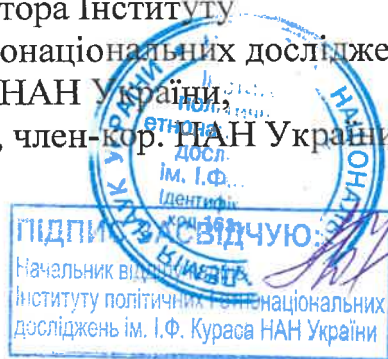

Висловлені зауваження породжені скоріше бажанням розширити дискусійний простір піднятої здобувачем проблеми, ніж поставити під сумнів значення та рівень виконаного ним дослідження. Дисертація Г. О. Корольова є самостійним фаховим дослідженням, яким вирішено важливу історичну проблему – концептуальне узагальнення історії зародження та еволюції концепту федералізму протягом XIX – початку XX ст.

Зміст дисертації викладено академічним науковим стилем відповідно до літературних норм української мови. Автореферат дисертації певно відображає її зміст.

За своїм теоретико-методологічним рівнем, за глибиною аналізу піднятого матеріалу, за обґрунтованістю положень та висновків дисертація Г. О. Корольова "Федеративні проекти в Центрально-Східній Європі: зародження, еволюція та реальна практика (1915–1921 рр.)" повністю відповідає п. 10 "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника", а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент
заступник директора Інституту
політичних і етнопольових досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
д.і.н., професор, член-кор. НАН України

Майборода О. М. Майборода